

Jødiske pasienter ikke innlagt i sykehus

Hovedtemaet for boka er sykehusinnleggelse. Det var imidlertid en del jøder som høsten 1942 lå i sine hjem som pasienter med mer eller mindre reelle lidelser. Selv om de ikke var innlagt i sykehus, var også en del av disse i en situasjon som lignet på situasjonen for dem som var innlagt. Leger utstedte attester på at de var syke, og nazimyndighetene lot en del av dem bli liggende hjemme gjennom den mest hektiske aksjonstida, andre nyttet anledningen til å flykte til Sverige.

Sykdom og alderdom var ikke til hinder for at jøder ble hentet fra sine hjem og, om nødvendig, båret om bord i skipet for å deporteres. Andre ganger fikk jøder bli værende i sine hjem med sykeattest. Det kan synes som om det var tilfeldigheter og praktiske forhold som gjorde at enkelte jøder fikk bli liggende hjemme. Det kan likevel være flere grunner til at Statspolitiet lot være å arrestere jøder som hevdet at de var syke da politiet kom for å hente dem høsten 1942.

En grunn kunne være at politimannen som kom, anså personen som så skrøpelig at det ville være praktiske problem med frakt og videre håndtering. Vedkommende ble dessuten kanskje ansett som å være i en tilstand der det var lite fare for rømning. Ut fra alder og tilstand ble det kanskje også antatt at noen uansett ville dø om ikke så lenge. Dermed kan det ha blitt vurdert som ikke regningssvarende å legge mye arbeid i å få dem deportert. I enkelte tilfeller der det var tale om smittsom sykdom, kan politiet også ha latt noen få bli liggende av frykt for spredning av smitte og de praktiske problemene det kunne skape for det øvrige arbeidet med aksjonene.

For noen av jødene som fikk bli liggende hjemme, ble det bestemt at de ikke skulle omfattes av aksjonen med deportasjon. For andre var det trolig bare tale om en midlertidig utsettelse inntil de var blitt friske og eventuelt uten smittefare. Det var kyniske vurderinger som lå til grunn for slike avgjørelser og neppe noen form for menneskelige hensyn.

Som vi her skal se ved noen eksempler, var sakene der jøder fikk ligge hjemme med legeattest gjennom aksjonene, forskjellige. Noen var muligens virkelig syke, men frisknet til og greide å flykte fra landet. Andre opptrådte med legeattester med falske eller overdrevne diagnoser og nyttet anledningen til å flykte eller fikk være i fred til krigens slutt. For atter andre kan det synes som at bare rene tilfeldigheter og heldige omstendigheter gjorde at de ikke ble deportert.

Uansett innebar Statspolitiets praksis med å la en del «syke» jøder bli værende hjemme, muligheter for å unngå å bli deportert. I noen tilfeller utstedte leger attester med feilaktige eller overdrevne diagnoser som ikke ble avslørt av politiet. I andre tilfeller innebar utsettelsen av arrestasjon en mulighet for å områ seg og kunne planlegge flukt. I enkelte tilfeller innebar det å få ligge «syk» i sitt hjem også bedre mulighet for å planlegge flukt enn som sykehuspasient. Hjemme hadde de kanskje bedre muligheter for at naboer, venner og andre kunne hjelpe til med å knytte kontakter som var nødvendige for å planlegge flukt. Dette var forhold som myndighetene tydeligvis ikke greide å forutse.

Isak Laks

For enkelte kan det virke som om de var i ferd med å bli innlagt i sykehus, men ikke rakk dette før Statspolitiet gikk til aksjon. Den jødiske forretningsmannen Isak Laks (1887–1961) i Oslo hadde f.eks. fått sykeattest, men ikke rukket å bli innlagt i sykehus før han fikk besøk av Statspolitiet den 26. oktober 1942.³⁴³ Politiet godtok legeattesten fra dr. Karl Raaen (1876–1952), som også opplyste at Isak Laks skulle innlegges i sykehus. Han fikk bli værende i sitt hjem.

Statspolitiet hadde mye å stå i denne høsten, og først den 24. desember 1942, på julaften, oppsøkte politiet igjen Isak Laks.³⁴⁴ Da fant de en tom bolig. Dørskiltet var til og med fjernet. Naboene kunne bare opplyse at de ikke hadde sett noe til ham siden den 26. oktober 1942, altså ved forrige forsøk på arrestasjon. Ved jul 1942 var Isak Laks for lengst i sikkerhet i Sverige sammen med sin kone og to barn. I dette tilfellet fungerte altså arrestasjonsforsøket som et varsel, og legeattesten var tilstrekkelig til å gi Isak Laks den nødvendige utsettelsen for å komme seg i sikkerhet.

343 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 6, arrestasjoner av jøder, jøder i Oslo, sak nr. 372-611, sak 462, merknad på beslagsskjema

344 Ibid, politirapport 30.12.1942

Meinhold Mühlfelder

En som trolig virkelig var syk, var Meinhold Mühlfelder (1875–1945) i Oslo. Da Statspolitiet ved aksjonen i slutten av oktober 1942 kom for å arrestere ham, lå han syk hjemme og kunne levere legeattest utstedt av Oslo-legen Størkar Wulffhoft (1905–1985).³⁴⁵ Etter besøket rapporterte politimannen at: «*Han har i lengere tid vært sengeliggende av hjerteonde. Han har ingen formue eller inntekt, men forsørges av sin sønn Kürt. Jeg fant det ikke tilrådelig å arrestere ham.*»³⁴⁶ Meinhold Mühlfelder fikk også bli liggende hjemme gjennom den neste aksjonen i slutten av november og videre over årsskiftet.³⁴⁷ Det samme gjaldt hans kone, Anna Mühlfelder (1890–), som også ble oppgitt å være syk.

Den 28. januar 1943 ringte en nabo av Mühlfelder til Statspolitiet. Hun var engstelig for at noe kunne ha hendt med dem.³⁴⁸ Da politiet rykket ut til leiligheten, viste det seg at den var forlatt. Naboen fortalte at dagen før var Anna Mühlfelder kommet opp til henne «*og ba henne vere så snild å se efter hennes mann som i lengere tid har ligget syk, da hun bare skulle ut et erend. Hun sa blant andet at hun i dag hvulle forsøke å spasere en liten tur med sin syke mann da hun trodde det hvilde gjøre ham godt*». Etter det hadde naboen ikke sett mer til ekteparet. Neste dag hadde hun ringt Statspolitiet, og en kan undre seg over hvorfor hun gjorde dette i etterkant av de omfattende aksjonene mot jødene, som hun trolig var kjent med. Statspolitiet oppfattet situasjonen og skrev et par uker senere at «*De er begge tyske statsborgre og lå syke i hjemmet, men rømte den 28. jan. og er siden savnet*».³⁴⁹ Også dette paret kom seg i sikkerhet over grensa til Sverige etter å ha fått ligge syke hjemme.

Isidor Gabbe

Tilsvarende gjaldt for Isidor Gabbe (1872–) i Oslo. Også han lå syk hjemme da en statspolitimann den 26. oktober 1942 kom for å arrestere ham, og han fikk bli liggende.³⁵⁰ Den 12. november 1942 fylte den kvinnelige legen Toni Hirschfeld (1883–1942) ut «legeerklæring for syke jøder» for Gabbe.

345 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-5, nr. 283, utfylt Legeerklæring for syke jøder

346 RA/S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne, serie Ee, sakarkiv, boksene 172–197 jøder i Norge, alfabetisk, mp: Anna Mühlfelder

347 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 5, sak 283, brev 10.2.1943 fra Statspolitiet til Likvidasjonsstyret

348 Ibid., politirapport 28.1.1943

349 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 5, sak 283, brev 10.2.1943 fra Statspolitiet til Likvidasjonsstyret; gjenpart av brevet også i: RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 16, mp. 31 Ov 5000/43 jøder

350 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-6, nr. 434

Han ble imidlertid ikke liggende og vente på å bli arrestert. Etter en tid rømte han til Sverige.³⁵¹

Det gikk bra for Isidor Gabbe, og det er mulig at han ikke var så syk som dr. Hirschfeld ga uttrykk for i sin legeerklæring. Denne legen var selv jøde, og hun forsøkte kanskje å gjøre det hun kunne for å hindre at Gabbe ble arrestert. Det kan også tenkes at Gabbe kontaktet henne nettopp fordi hun selv var jøde og var villig til å skrive ut en legeattest, som gjorde at han kanskje ikke ville bli arrestert. Uansett om han virkelig var syk eller ikke, resulterte opplegget i at han fikk anledning til å flykte og komme seg i sikkerhet. Toni Hirschfeld var derimot ikke like heldig. Et par uker etter å ha utstedt attesten for Isidor Gabbe, ble hun selv arrestert og den 26. november deportert med *Donau*.

Familien Ullmann i Moss

Det var ikke bare voksne, og til dels eldre personer, som lå «syke» hjemme ved aksjonene høsten 1942. Den 25. november kom en politimann for å arrestere Ida Ullmann (1894–1962) og tre av hennes barn i deres hjem i Moss.³⁵² Han lot imidlertid være å ta med seg familien idet to av barna, Rosa (1925–) og Bjørn (1929–2015), lå syke med kusma. Statspolitiet sørget da for at stadslegen i Moss besøkte familien, og samme kveld meldte legen at «*patientene ligger i feber og at det er utelukket å flytte disse under de nuværende omstendigheter*».³⁵³

Ida Ullmann fikk med seg hva som skjedde ved aksjonen i Oslo med deportasjon neste dag og skjønnte at de virkelig var i fare. Hun skal de neste dagene ha gjort flere mislykkede forsøk på å få noen til å hjelpe dem til Sverige eller å komme i dekning. Hun kontaktet bl.a. noen innen motstandsbevegelsen, men de kunne ikke hjelpe fordi en fluktrute til Sverige over Østfold nylig var blitt avslørt.³⁵⁴ Etter få dager fikk hun imidlertid besøk av en mann som presenterte seg som Peter Gabrielsen, motstandsmann. Han tilbød seg å hjelpe dem å flykte. Barna med kusma var virkelig syke, men ble neste kveld med da Peter Gabrielsen kom og hentet dem. Som Rosa og Bjørn i ettertid har berettet om da de dro hjemmefra: «*På svake og ustøe bein gikk vi ut i mossekvelden. Gabrielsen et stykke foran, vi, litt*

351 Ibid.; RA/S-1725 Utenriksstasjonene, Legasjonen i Stockholm, Arkivdel 1, Da 67/6: Fol IIB 02/36 Nansenkontoret. Hjelp til internasjonale flyktninger, statsløse m.m. Bind II, periode 30.05.1940–4.10.1945, Isidor Gabbe, Brev 28.1.1943 til Legasjonen i Stockholm; RA/S-1561 Sentralpasskontoret, Cej-328 Flyktninger: "30.3.43 St.p: Savnet. Antas å ha forlatt landet". Sak: 2739/40

352 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp. Jødiske flyktninger utenbys A-Å, Ullmann, Politirapport 25.11.1942; se også Ullmann (2015 internett); Frogner (1995), s. 166; Rimstad (2016), s. 57

353 Ibid, politirapport 26.10.1942 fra Moss politikammer

354 Frogner (1995), s. 167

*spredt, et stykke bak.»*³⁵⁵ Via Oslo ble de så fraktet til svenskegrensa og kom seg i sikkerhet.

Politiet foretok nøye undersøkelser etter flukten og fanget også opp rykter om flukten som verserte i byen: «*Samme natt som familien forsvandt skulde disse være sett sammen med 3 menn gående bortover Bråtengt. En av mennene gikk foran og 2 bak og antok en derfor at det var politifolk som hadde arrestert dem.*»³⁵⁶ Denne beskrivelsen passer ganske bra med det barna i ettertid har fortalt om hvordan de forlot hjemmet i Moss i noe spredt orden.

Ida Ullmann ble avhørt av norske flyktningemyndigheter etter ankomsten til Sverige. Her uttalte hun at «*Mine barn var syke da politiet kom og skulle arrestere meg og dette er grunnen til at jeg kom vekk fra Norge.*»³⁵⁷ Her synes det også som om det var kusmaen som, sammen med innsatsen til Peter Gabrielsen, reddet Ida Ullmann og hennes barn fra å lide samme skjebne som hennes mann og to sønner. De var allerede ett år tidligere blitt arrestert og i mai 1942 overført til leiren Sachsenhausen i Tyskland, der de også døde. Tyskerne var engstelige for å spre smittsomme sykdommer og var derfor varsomme med å flytte på syke jøder. Ut fra hva Bjørn og Rosa Ullmann i ettertid berettet om hendelsene, synes det også som om barna virkelig var syke og ikke bare simulerte. Det er da også mulig at legen som skrev sykeattester for dem i dagene før de flyktet, ikke var kjent med deres fluktplan. Uansett var det også her tale om jøder som på grunn av sykdom fikk en utsettelse som kunne benyttes til å flykte.

Arthur og Elfriede von Halle

Isak Laks var trolig i ferd med å innlegges da han ble forsøkt arrestert, men greide å komme seg unna. Noe tilsvarende var kanskje også situasjonen for ekteparet Arthur (1885–) og Elfriede von Halle (1899–) som høsten 1942 bodde i Nittedal utenfor Oslo. Ved den første aksjonen 26. oktober 1942 fikk Arthur von Halle et hjerteanfall da han skulle pågripes.³⁵⁸ Kommunelegen Idar Grevstad (1907–1997) ble tilkalt og konkluderte med at: «*I øyeblikket er v. Halle for syk til å kunne flyttes.*»³⁵⁹ Ved den neste storaksjonen en måned senere, var han fortsatt syk. Situasjonen ble vurdert slik at heller ikke Elfriede von Halle foreløpig skulle arresteres, fordi hun måtte pleie sin mann.

355 Rimstad (2016), s. 58

356 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 14, mp. 21 skriv vedr. jøder I-M, Politirapport til politimesteren i Moss, udatert

357 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapporter, fl.nr. 10980

358 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 14, mp. 21 skriv vedr. jøder I-M, brev 26.11.1942 fra politimesteren i Lillestrøm til Statspolitiet

359 Ibid., Ga 8, mp: jødiske flyktninger utenbys A-Å, legeattest Nittedal 26.10.1942

Paret ble pålagt meldeplikt hos lensmannen. Da Elfriede von Halle om lag ei uke senere var hos lensmannen og meldte seg, sa hun at også hun var syk og at hun måtte til lege.³⁶⁰ Etter det gikk det tydeligvis noen dager uten at de meldte seg hos lensmannen. Fredag den 11. desember ringte et familiedlem til lensmannen og spurte hvor hun og mannen var. Han lurte på om de var innlagt i sykehus eller om de kanskje var anholdt. Lensmann Fridtjof Schou (1893–1982) var tydeligvis ikke særlig ivrig i å sjekke om den daglige meldeplikten ble overholdt. Da han ble kontaktet var han f.eks. usikker på om det var «*sist lørdag eller mandag*» Elfriede von Halle hadde meldt seg sist.

Lensmannsbetjenten ble etter dette sendt til parets bolig, men fant leiligheten stengt. En nabo kunne opplyse at hun ikke kunne huske å ha sett dem siden mandag 7. desember, og hun trodde at de da hadde reist til Oslo for legebesøk. Det ble antatt at de skulle besøke overlege Rolf Hatlehol ved Ullevål sykehus, men da politiet kontaktet ham, opplyste han at han «*intet kjennskap har til de to jødene*».³⁶¹

Etter dette synes politiet ikke å ha funnet spor etter Arthur og Elfriede von Halle. De greide å flykte til Sverige, mens lensmann Schou, rett før de forsvant, opplyste at de begge var syke og sengeliggende. Dessuten hadde dr. Idar Grevstad en drøy måned tidligere utstedt attest på at Arthur von Halle var for syk til å kunne flyttes. Til tross for dette forsvant de uten å etterlate spor.

Det er mulig at historien kan bli noe mer forståelig når en vet at kommunelege Idar Grevstad under krigen fungerte som sanitetssjef for hjemmestyrkene i Nittedal.³⁶² Det er selvsagt mulig at Arthur von Halle virkelig hadde et så kraftig hjerteanfall den 26. oktober 1942 at han av medisinske grunner ikke kunne arresteres da, men at han raskt frisknet til. Med kjennskap til dr. Grevstads innsats i motstandskampen, kan det imidlertid tenkes at han har bidratt for å hindre at disse jødene ble tatt.

Også lensmann Fridtjof Schou var kjent for å gjøre sitt for å støtte hjemmefrontens folk. I ei bok om krigsårene i Nittedal står det om lensmannskontoret at: «*her styrte lensmann Fridtjof Schou i krigsårene. Fra flere hold, uanhengig (sic) av hverandre, har vi fått opplysninger om at det fra dette kontoret mange ganger utgikk meldinger til sambygdingene om at det var best at de så til å komme seg i sikkerhet.*»³⁶³ Det kan heller ikke utelukkes at kommunelegen og lensmannen i Nittedal har samordnet sine tiltak for å gjøre

360 Ibid., jødiske flykninger utenbys A-Å, politirapport til politimesteren i Lillestrøm fra lensmannen i Nittedal 12.12.1942

361 Ibid., politirapport 11.12.1942 Statspolitiet

362 Ruud (1995), s. 52

363 Ruud (1995), s. 67

det mulig for Arthur og Elfriede von Halle å unngå å bli arrestert høsten 1942.

Statspolitiet hadde opplysninger om at Arthur von Halle hadde kontakt med overlege Rolf Hatlehol ved Ullevål sykehus. Han skulle ha besøkt dr. Hatlehol den 25. november 1942, dagen før den store aksjonen.³⁶⁴ Hatlehol sto på denne tida for sykehusinnleggelse av flere jøder. Antydningene om at paret kanskje var innlagt i sykehus og at de muligens skulle besøke overlege Hatlehol, kan leses som at innleggelse i sykehus hadde vært et aktuelt alternativ for både Arthur og Elfriede von Halle. Det kan heller ikke utelukkes at hele sykehistorien var et samordnet opplegg for å hindre at dette jødiske paret ble tatt; et opplegg der både lensmann Fridtjof Schou og legene Idar Grevstad og Rolf Hatlehol var involvert.

Det ligger noe utenfor mitt tema, men et spesielt forhold med denne saken er at huset dette jødiske paret bodde i, tilhørte politimajor og senere SS Sturmbannführer Egil Hoel (1898–1971) og hans kone, Mary Hoel (1885–1970). Hun var jøde, med pikenavnet Nathan og i familie med Elfriede von Halle.³⁶⁵ De var trolig søskenbarn. Dette ekteparet utgjorde en problematisk sammensetning, og høsten 1942 hadde Egil Hoel underhånden kontaktet «*Justisdepartementet med spørsmål om det anses nødvendig at han søker snarlig skilsmisse fra sin hustru som er av fulljødisk avstamning. Politimajor Hoel har fremholdt at verken han eller hans hustru ønsker skilsmisse, men at de begge likevel er villige til å la seg skille dersom det skulle bli ansett tvingende nødvendig av hensyn til politimajor Hoels forhold til partiet og statstjenesten*».³⁶⁶ Justisminister Riisnæs (1897–1988) fulgte opp henvendelsen ved å tilrå for Quisling at Mary Hoel ble unntatt bestemmelsene for jøder. Og slik ble det. Den 8. desember 1942 vedtok Quisling å gi henne unntak, og Egil Hoel fortsatte sin karriere i Waffen-SS.³⁶⁷ Mary Hoel og Elfriede von Halle må uansett ha hatt et såpass nært forhold at Elfriede og Arthur von Halle fikk bo i Egil og Mary Hoels hus i Nittedal etter at de var kommet fra Tyskland til Norge i 1939. Det var også Egil Hoel som i desem-

364 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp: jødiske flyktninger utenbys A-Å, politirapport til politimesteren i Lillestrøm fra lensmannen i Nittedal 12.12.1942; Da Dr. Hatlehol i desember 1942 opplyste til Statspolitiet at han ikke kjente til dem, kan han ha ment at de ikke hadde besøkt ham i desember

365 Mary Hoel var bl.a. søster av den markante høyesterettsadvokat Einar Nathan (1886–1943) som ble deportert og drept

366 RA/S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne, serie Ee Sakarkiv, boksene 172–197, mp for Mary Hoel, brev fra Justisdepartementets sjef 28.11.1942 til Herr Ministerpresidenten; Ved rettsoppgjøret etter krigen ble det reist sak mot Mary Hoel, men hun ble frikjent. Hun hevdet også at det må ha vært hennes mann som, uten at hun var kjent med det, hadde sørget for at hun ble unntatt fra bestemmelsene om jøder, ref: RA/S-3138 Landssvikarkivet, Romerike politikammer, Da 182, 3 – Pnr. 1308/46 Hoel

367 Se mer omtale av forholdet f.eks. i Bruland (2017), s. 583f

ber 1942 ringte til lensmannen i Nittedal og lurte på om Elfriede og Arthur von Halle var blitt innlagt i sykehus.

Utover at de lot Elfriede og Arthur von Halle bo i sitt hus inntil de fikk utsatt arrestasjon og deretter flyktet, er det uklart om Egil og Mary Hoel på noen måte var involvert i Elfriede og Arthur von Halles flukt. Dette framkom i hvert fall ikke som noe moment i saken mot Egil Hoel i rettsoppjøret etter krigen.³⁶⁸ Bistand til jøde ble derimot brukt som et moment i forsvaret for et annet NS-medlem. Dette gjaldt i et tilfelle utenfor Arendal med den jødiske kvinna Gisela Wilmersdoerffer (1868–1969).

Gisela Wilmersdoerffer

Våren 1942 fylte Gisela Wilmersdoerffer ut det obligatoriske spørreskjema for jøder, men ble ikke arrestert ved aksjonen i november 1942. Grunnen kan ha vært at hun ikke hadde fått stemplet rød «J» i sitt legitimasjonskort. Statspolitiet merket seg at hun ikke var tatt og ga tidlig i januar 1943 ordre til politiet i Arendal om å reagere. På det tidspunktet var det trolig vel kjent at myndighetene hadde deportert mange hundre jøder, og lokale krefter hadde satt seg i sving for å hindre at også Gisela Wilmersdoerffer skulle bli arrestert.³⁶⁹ Bernt Berntzen (1883–1960), som etter krigen ble ordfører i kommunen, var sentral i disse tiltakene. Han var blitt kjent med henne da hun flyttet til stedet i 1939 og skjønnte nå at hun sto i fare for å bli arrestert. Han hadde kontaktet den lokale lensmannen, Berge Helle Kringlebotn (1904–1992), og bedt om å bli orientert dersom noe var i ferd med å skje med henne.

Også lensmannen ønsket å forhindre at hun skulle bli tatt. Den 7. januar 1943 ringte han til Berntzen og sa at han hadde fått ordre om å hente henne. Berntzen mente da at en legeerklæring ville kunne hindre at hun ble pågrepet. Erklæringen måtte være skrevet av en som myndighetene ville stole på. Han drøftet dette med Gisela Wilmersdoerffer, og de var enige om å tilkalle legen Ragnhild Vogt Hauge (1890–1987). Det var kjent at hun var medlem av NS, men hun var villig til å delta i opplegget, og neste dag dro Berntzen og Vogt Hauge på besøk til Gisela Wilmersdoerffer.

Ifølge legeerklæringen Ragnhild Vogt Hauge skrev denne dagen, var Gisela Wilmersdoerffer i en begredelig tilstand.³⁷⁰ Hun var for svak til å reise til lege i Arendal og led av alvorlig hjertefeil. Hun kunne knapt gå utendørs eller opp en trapp og satt sammenkrøket på en stol når hun ikke lå til sengs.

368 RA/S-3138 Landssvikarkivet, Romerike politikammer, Da 182, 3 – Pnr. 1308/46 Hoel

369 Deler av det følgende er basert på opplysninger i Tronstad (2010), s. 99f; Tronstad (2015), s. 145ff

370 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp. Jøder: kvinner uten nr. A-Å, Wilmersdoerffer, Gisela, brev/legeerklæring 10.1.1943 til Politimesteren i Arendal

Legen mente at hun neppe ville kunne klare å reise til Oslo og at det ville være fare for at hun kunne dø på reisen. Videre framhevet legen at Wilmersdoerffer bodde ganske isolert med liten kontakt med folk og at hun aldri uttalte seg om politikk. Dessuten ble det hevdet at hun ikke var uvillig til å reise til Oslo om bare hennes tilstand hadde vært bedre.

Besøket ble foretatt over en måned etter den store deportasjonen. I denne situasjonen synes det som om dr. Ragnhild Vogt Hauge virkelig gjorde det hun kunne for å sikre at Gisela Wilmersdoerffer skulle unngå arrestasjon. Hun tok utvilsomt også en personlig risiko ved å bidra til at en jøde ikke ble tatt. Om dette opplegget ble avslørt, ville det trolig være ekstra alvorlig for Vogt Hauge som var medlem av NS, det statsbærende partiet som sammen med den tyske okkupantmakten sto bak aksjonene mot jødene.

Legeerklæringen presenterte Gisela Wilmersdoerffer som ei dødssyk kvinne som greide seg selv økonomisk, ikke uttalte seg politisk og hadde liten omgang med folk. Ifølge historikeren Roger Tronstad (f. 1955) var siktemålet tydeligvis «å roe ned både Statspolitiet og det tyske sikkerhetspolitiet og få dem til å tenke at her var det ikke strengt nødvendig med noen arrestasjon og deportasjon. Det dreide seg bare om en alvorlig syk person som antakelig ikke hadde lenge igjen å leve».³⁷¹

Opplegget førte fram. Via Arendal politikammer ble legeerklæringen sendt til Statspolitiet i Oslo som meldte tilbake at siden Wilmersdoerffer lå syk hjemme, skulle hun ikke arresteres. Slik ble det også, og hun fikk være i fred resten av krigen.

Etter krigen ble det reist landssviksak mot Ragnhild Vogt Hauge. Da stilte Bernt Berntzen som vitne, og et brev fra Gisela Wilmersdoerffer ble lagt fram for retten. Der skrev hun: «Jeg nytter med glede denne leilighet til å gi uttrykk for min hjertelige takknemlighet overfor dr. Hauge. Hun kom hit 10. januar 1943, etter anmodning av herr Berntzen, og for å gi meg attest for at jeg ikke kunne reise til Oslo, hvilket jeg hadde fått ordre til å gjøre. / Jeg fikk det inntrykk at hun var en helt ut godhjertet kvinne, med en mentalitet som lå fjernt fra nazistenes, som jeg hadde hatt enhver anledning til å studere, mens jeg bodde i Tyskland. Før hun forlot meg forsikret hun meg at jeg ikke behøvet å være noen frykt for å bli tatt fra mitt hjem, og hennes attest tjente opplagt sin hensikt.»³⁷²

Også 19 andre personer i området skrev under på en attest til retten som forsvar for Ragnhild Vogt Hauge. Hun ble dømt til 120 dagers fengsel, men i straffutmålingen la retten i formildende retning bl.a. vekt «på at tiltalte vinteren 1943, da hun ble tilkalt til jødinnen Gisela Wilhelmsdoerfer i Flosta,

³⁷¹ Tronstad (2015), s. 148

³⁷² RA/S-3138 Landssvikarkivet, Arendal pk., Db 11, mp 2 – sak Anr. 25/45, dok. nr. 34

*ved å erklære pasienten meget syk hindret at hun ble arrestert og sendt ut av landet. Også ellers har hun vist seg hjelpsom overfor landsmenn av motsatt politisk oppfatning enn tiltalte».*³⁷³

Ragnhild Vogt Hauge var ikke en hvilken som helst lokal lege. Foruten å være NS-medlem var hun landets første kvinnelige psykiater, og hun hadde nære familiemedlemmer som sto sentralt i norsk medisin og innen akademia generelt.³⁷⁴ Legen Ragnar Vogt (1870–1943), Norges første professor i psykiatri, var hennes onkel, og en annen onkel var medisinaldirektør Michael Holmboe (1852–1918). Hennes far var professor og det samme ble tre av hennes fire brødre. I denne søskenflokket var det flere markante motstandsfolk under krigen. I 1941 trakk broren Fredrik Vogt (1892–1970) seg som rektor ved Norges tekniske høgskole i protest mot okkupasjonsmakten. Broren Johan Vogt (1900–1991), professor i sosialøkonomi og en sentral samfunnsdebattant gjennom mange tiår, ble samme år arrestert og satt på Grini resten av krigen. Det samme skjedde med broren Jørgen Vogt (1900–1972), som var et sentralt medlem av Norges kommunistiske parti i Trøndelag. Dessuten var dette året da motstandsmannen Martin Linge (1894–1941) ble drept. Han var gift med Ragnhild Vogt Hauges søster Margit (1897–1975).

Samme året som disse dramatiske hendingene innen familien fant sted, valgte Ragnhild Vogt Hauge å melde seg inn i NS. Hun ble stående som NS-medlem til krigens slutt og fikk sin dom i rettsoppjøret, men under aksjonene mot jødene bidro hun til at Gisela Wilmersdoerffer ikke ble arrestert.

Denne saken er et illustrerende eksempel på hvordan folk i lokalmiljøet stilte opp for å hindre at jøder ble arrestert. Sentrale personer var lensmann og senere stortingsrepresentant Berge Helle Kringlebott, senere ordfører Bernt Berntzen og ikke minst NS-medlem og lege Ragnhild Vogt Hauge.

Lite tyder på at Gisela Wilmersdoerffer virkelig var dødssyk vinteren 1943. Etter krigen ble hun boende på stedet til 1967. Da flyttet hun til familie i London, der hun døde i 1969, 101 år gammel.³⁷⁵

Fordeler ved å ligge «syk» hjemme?

Jeg har her vist noen eksempler på at jøder fikk bli liggende hjemme med legeattest gjennom aksjonene høsten 1942. For noen var dette bare ment som en utsettelse som enkelte nyttet som en anledning til å flykte til Sverige. Andre slapp deportasjon og fikk bli boende hjemme til krigens slutt. Det

³⁷³ Ibid., dok nr. 42 fra rettsbok med dom 23.6.1946

³⁷⁴ Det følgende om Ragnhild Vogt Hauge er basert på Hem og Børdahl (2019)

³⁷⁵ Tronstad (2010), s. 100

kan i flere tilfeller virke nokså tilfeldig hvem som fikk bli liggende hjemme og hvem myndighetene satte mye inn på å få deportert.

Flere av sakene viser også at Statspolitiet ikke maktet å holde kontroll med jøder som ble tillatt å ligge hjemme. For de som var innlagt i sykehus, forsøkte politiet bl.a. tiltak som at sykehuset ble pålagt å melde fra på forhånd når noen skulle skrives ut. Noe tilsvarende var selvsagt ikke mulig når pasienten lå hjemme. Det er også mulig at det var enklere å planlegge og gjennomføre flukt om en bodde hjemme enn om en var innlagt i sykehus. Den «syke» kunne da hele tida ha omgang med familiemedlemmer og eventuelle hjelpere, og en slapp å opptre like fordekt i fluktforberedelsene som en måtte fra et sykehus.

Om en skulle forsøke å unngå å bli arrestert, var det altså, i hvert fall tilsynelatende, visse fordeler ved å ligge syk hjemme framfor å være innlagt i sykehus. Likevel var det langt flere som valgte sykehusinnleggelse. Bakgrunnen var antakelig en tro på at myndighetene ville kvie seg for å hente ut pasienter fra sykehus, det var mer utrygt om en lå hjemme. Det er ukjent hvor mange av jødene som ved arrestasjon i sine hjem hevdet å være syke, men likevel ble tatt med. Slikt ble neppe notert i politirapporter, og vi har nå bare opplysninger om dem som faktisk fikk bli liggende hjemme. Sammenlignet med antallet som ble innlagt i sykehus var disse ikke særlig mange. Samtidig «unnslett» en stor andel av dem enten ved flukt til Sverige eller ved at de fikk bli liggende hjemme til krigens slutt.